

**Демченко Володимир Юхимович,
1927 р. н.**

(записали 7.02.2003 р. студенти I курсу НаУКМА

Харченко Олександр Миколайович, ФПН, гр. 3; Беляков
Микита Костянтинівич, ФПН, гр. 1)

«Демченко Володимир Юхимович народився 14.10.1927 р. у с. Степанці Канівського р-ну тодішньої Київської, нині – Черкаської обл. Освіта – фізіолог і патфізіолог: Черкаський ветеринарний технікум, Львівський інститут (1961), аспірантура (1969) і докторантура Київської сільськогосподарської академії.

Сім'я: батько – Демченко Юхим Іванович; мати – Демченко Матрона Федорівна (дівоче прізвище – Палій); бабуса; старша сестра; брат народився у 1937 р.

Село: 5 колгоспів і 7 національностей. Школи: єврейська, циганська, вірменська, грузинська, російська і українська.

Погодні умови 1932 року: «...врожай був... слабенький трохи, бо була невелика засуха, але хліб був – якби не зачіпали в людей, люди б вижили...»

Колгосп: «...Колгосп утворився в нас у 1930-му році... Забирали в людей вівці, свині, коней... але коли стала голодовка, то половину коней люди покрали і поїли; корів побили і поїли – худоби майже не осталося у колгоспі; ...на державу не могли здати стільки, скільки треба було... у колгоспів був хліб – забрали з колгоспів усе, і на трудовні дали дуже мало. І тільки той хліб, який люди приробили собі на участках – був їхній хліб; і то забирали ізлишки... їздили підводи, їздила машина, і забирали хліб насильно... Приїжджали з району, з Черкас, з Києва, посиляли машини, щоб забирати хліб».

«...До Росії вивозили хліб. Але там теж був голодомор – до Воронежа, далі не було».

1932–1933 рр.: «...Хліб був у нас на зиму, але був наказ влади ізлишки хліба позабирати. І шукали, хоть ми ховали його в сараї, у скринях... забирали все це, трошки нам залишили... Що нас спасло? Спасло, що батько мій у період першої імперіалістичної війни воював і мав у Середній Азії друзів своїх, узбеків; в Узбекистан їздив і привіз хліба нам два мішки – вистачило нам до врожаю нового... доки картопля вродила. І так ми вижили: у нас в сім'ї пухлих не було. А люди голодували і на ходу мерли».

«...Я вже у перший клас ходив. Нас там так годували: квасоля, горох варили... без хліба. Іноді навіть і солі не було. А хто менший був, у школу не ходив – той помер... Приходили до нас сусідські діти, які у школу не ходили, просити – ми їм віддавали свій пайок (коробочка трохи більша за консервну). Ще чай був, але без сахару.

Були такі випадки: якщо ви удвох ідете до школи, то могли вас охопити, або одного, або двох, убити і з'їсти. Про це влада якось не дбала, оскільки ніхто не скаржився».

«...А держава не допомагала – у них не було чим допомагати, бо з України все вивезли». «...Хто був сильніший, хто грамотніший був – повійжджали в інші республіки і там спасли свої життя від голодомору...» «...У нас голова сільської ради теж помер з голоду... городу не було в нього, бо десь його прислали з інших сіл».

Наслідки голодомору: «...Аж у 1934-му році трохи краще стало, бо пішов урожай 1933-го року. Багато вимерло – цілі вулиці, цілі хутора вимирали, у кого не було зв'язку».

«...Підвода приходить на ті хутори, забирає покойників, везе на кладовище і закопує, щоб хоч інфекція не розповсюджувалась».

«...Ото у нас було 7 національностей, і велике село було (тисяч до 15, а то й більше населення) – осталась половина».

«...Урожай став... у кого була картошка, треба було дежурити, бо рили картошку люди голодні. Проганяли ми їх; уся сім'я дежурила... Стало трохи краще, але люди продовжували вмирати до 1934-го року – у кого не було городу або допомоги зі сторони».

Голод 1946–1947 рр.: «У 1946-му році менше вже голодували, як у 1933-му; вже людям дозволили роз'їжджатись... у 1933-му влада не забороняла, але й не було, за що їхати – грошей і сили... голодна людина помре, доки кілометрів 20 до поїздів дойде».

«...уже держава допомагала... у 1946-му тоже трошки засуха була, но викручувались: з других областей привозили, з Росії привозили».

«...людей мертвих дуже мало було в 1946-му році, я навіть не бачив. Голодували, але так, щоб зовсім з голоду помирили – не бачив; бо була якась нагода добути собі кусок хліба і не вмерти».

«...хліба ніхто в 1946-му році не забирав».

**Курінний Олексій Юрійович, 1920 р. н.,
Григоренко Оксана Юхимівна, 1924 р. н.**

(записав у березні 2004 р. від своїх дідуса й бабусі
студент I курсу НаУКМА Олексій Курінний, ФПН)

«Я, Курінний Олексій Юркович, народився 20 травня 1920 року в селі Деренковець Корсунь-Шевченківського району Черкаської області (тоді Київська область) в сім'ї робітника, чи, краще сказати, селянина-хлібороба. Село Деренковець дуже старовинне. Воно простягається десь на 14 км: від урочища Швайське до хутора Руденкове. В давнину тут розміщувався форпост проти турок, який називався Дверн. До річч, потім гору, на якій він стояв, стали називати Деренова гора. Колись там стояли сторожові вишки, і як турки з'являлись, на вишках запалювався вогонь, який було видно аж в Корсуні, а там теж стояв форпост і теж

запалювали вогонь. Цей вогонь було видно в Миронівці, а звідти вогонь, запалений в Миронівці, було видно в Києві. Так працювала система раннього сповіщення про набіги татар. Сьогодні якби зайнятися розкопками на горі Деренова, то можна було б знайти речі тодішньої козацької доби. За Московщини село облюбувала княгиня Лопухіна, замок якої був у Корсуні. У нас в селі були її пшеничні плантації, оскільки село велике та рівнинне. В селі було близько 1700 чоловік.

До 1917 р. мій батько Григорій Юхимович працював на ливарному заводі у Кривому Розі. У 1917 р. на завод прийшли пролетарі, посадили на тачку і під улюлюкання пролетарів вивезли на заводське звалище хазяїна заводу. Батько потім розповідав, що працювалось йому добре, хоч працювали по 12 годин на добу. Після 6 годин роботи вони йшли у столову, де безкоштовно пили чай з булочками. За місяць отримував зарплатню 75 рублів. На базарі тоді пара волів коштувала 140 рублів, тобто за місяць батько міг купити одного бика. До речі, коли в 1917 році батько повернувся додому, то привіз скарбу на 5 возах. У сім'ї у нас тоді були мій старший брат Митрофан, сестри Галя та Анюта.

Мені тоді було 3 роки. У нас була коняка, корова, 25 овець, свинюматка, кури. З нерухомості – хата під залізом, повітка. На все село було три хати під бляхою – у нас, батькових братів Пилипа та Микити, а у всіх інших хати були під соломою. Мій батько воював у Першу світову війну. Коли батько працював на ливарному заводі, дома хазяйнував материн батько, якого звали Іларіон. Горобці (це родичі матері) на той час були заможні селяни. Вони жили в с. Драбівка – це близько 3 км від Деренковця. Мати моя, Марія Іларіонівна, була ключницею у Марусі, яка була поміщицею у селі Драбівка. Ключниця тоді була велика посада – фактично вона завідувала усім (хазяйством, продуктами й запасами і т. д.).

У нас було 2 десятини землі під селом Михайлівкою, а ще було садовийще, тобто садок у лісі. Тоді пани берегли землю і під садки давали землю далеко від села в лісі. Ті місця так і називалися Куріннівська балка, Плохутівська балка і т. д. Потім княгиня Лопухіна забрала садки у лісі, бо зробила лісовий заповідник, а нам дали землю близько біля будинку, там, де зараз Веселий хутір. Дали 20 соток. Треба сказати, що 1918–1919 роки були дуже неспокійні. Батькові було 30 років, і він хотів завербуватись у Америку, але мати була проти. Ще поки батьки були у Кривому Розі, мій дід розділив землю між трьома братами: моїм батьком, його братами Пилипом та Микитою. Будинок Микити був там, де зараз стоїть садиба Гриші Солов'я, Пилипова – там, де зараз хата Чугункова. До речі, це та сама хата, що була тоді, – сьогодні їй близько 100 років, а вона стоїть до сих пір. Город був там, де зараз Борис займає, а там, де зараз город Тернового, було поділено між Микитою і Пилипом. Нашими сусідами були Пістряки (зараз по вулич-

ному Зеленькою називають їх дочку). У них жили старі Пістряки (батько і мати) і сестра Тодоська. Хата у них була складена в зруб, а позаду було маленьке віконце. На той час у селі всі були одноосібники. Хто мав коня, а хто і два. У кого була одна коняка, то він парувався з іншим таким же селянином, і вони орали на пару. Наприклад, наша коняка спрягалася з конякою Пріськи, яка водила коней, а моя мати ходила за плугом. Було й мене брали на пасовище.

Колективізації не було до 1928 р. Аж у 1928-му почали розкуркулювати багатих господарів. У нас в селі був великий хазяїн Артем Курінний (до речі, наш далекий родич). У нього було землі десь 25–30 гектарів, «жатка-лобогрійка» – її так називали, бо при жнивях потрібно було згрібати соломі з жатки, а це важка робота була, аж лоб упрівав; була молотарка БДО-34; багато плугів, борін та іншого реманенту. Почалося розкуркулювання... Приїхали з району уповноважені й організували парт'ячейку. Фактично ці уповноважені всім командували, а наші місцеві активісти виконували чорнову роботу. Вони складали списки селян та наявність у них хазяйства, ходили по дворах і казали: «Записуйсь в колгосп, а то попадеш в Сибір». Якщо хто погоджувався вступити, то йому казали: «Здавай коняку, волів, реманент». Активісти надавали інформацію про те, що було у кожного з хазяїнів, давали характеристику кожному з них і вирішували, що йому залишити, а все інше забирали. Тобто багато чого залежало від людей в селі, а тому колективізація в різних селах була різною. Оскільки село у нас було велике, то було організовано три колгоспи. Перший колгосп, який називався «Ударник», було засновано на підвір'ї Артема Курінного, який для того, щоб його не забрали до Сибіру, віддав не тільки все своє хазяйство, а й свою господу, а сам взяв собі розвалюху (стару хату-мазанку) і там жив, а сам наймався робити у людей. Майно, яке забирали у селян, звозили на підвір'я Артема в його повітки та клуні. Першим головою колгоспу був В. Мартиненко. Десь через три місяці колгосп зробили в центрі села, який називали імені Т. Г. Шевченка. Головою тут був М. Ціон, а потім на Сибірі (так називалася частина села, яка була ближче до річки Рось в урочищі «Швайське»). Колгосп називався «Більшовик», а першим головою колгоспу був В. Андрущенко. Всі голови колгоспів були прислані з району. Завданням голів колгоспу було підбирати кадри для комуни, і вони їх підбирали в основному з місцевої бідноти та гультьїв, які не мали своєї землі або пропили її багатим селянам. По народному ці колгоспи називалися СОЗ (спільний обробіток землі). Народ навіть пісеньку про цей СОЗ придумав:

*Батько в СОЗі,
Мати в СОЗі,
А я стою на морозі!*

Проте туди йшли й добрі хазяї, в основному гарні майстри. Кого я пам'ятаю з поганих комбездівців, то це Пістрякова Миколу Івановича, Шурпу (це прізвисько його, а прізвище не пам'ятаю). До нас приходили три рази, щоб записати в колгосп, мати все відмовлялась, а потім її налякали, що заберуть все, і вона погодилась. У нас забрали коняку, корову, упряж і весь реманент. Село було велике, і в ньому були дві церкви: українська і російська. Російська церква стояла там, де зараз стоїть школа. Українська була там, де я учився в школі. У селі була земська семирічна школа, побудована Земським товариством у 1900 р., до якої ходили вчитися з 11 навколишніх сіл (Завадівка, Черепин, Мліїв, Старосілля, Драбівка, Нетеребка, Набутів, Сахнівка, Гарбузин, Киченці, Бровахи). Директором школи був Зімніцький Д. М. Першим вчителем був Зуб, вже не пам'ятаю, як його звали. Він входив до класу з пучком різок, якими бив нещадно за «непослушаніє». Правда, мене не бив, бо я вчив його сина малювати. Я тоді уже добре малював. Українську церкву розібрали в 1927 році, і Пістряк забрав її матеріал на хату. Люди не любили Пістряка і його хату потім підпалили. Російська церква стояла довго, ідесь в 1934 р. чи, може, в 1935 р. з неї зняли куполи (купол і дзвіницю розібрали). Дзвіниця, до речі, була висока та мала багато дзвонів, які дуже гарно дзвонили. Один з місцевих комсомольців Савка Пльотчин, згодився залізти на високу дзвіницю і зняти дзвони. Народу зійшлося багато, і всі його проклинали, страх один, що робилося. Ікони носили в школу і або стругали рубанком, щоб знищити святі образи, або рубали сокирою. Багато ікон люди виривали з рук і спасали по домах. До речі, Пльотчиного Бог таки покарав: він так і не повернувся в село після війни. Потім купол і дзвіницю заклали, і з церкви зробили комору. Після війни церкву відновили, встановивши один дзвін, а потім знову закрили і зробили амбар для сільськогосподарського реманенту.

У 1928 р. гарно вродила пшениця і голодні ми не були. А от 1931 рік був не дуже урожайний у нас, хоча зерна хватало. Проте політика була така, що потрібно було здавати майже весь хліб. Газети до нас не доходили, і, звичайно, ми не знали ні про Молотова, ні про Кагановича. Просто приїхало більше уповноважених, які створювали «червоні загони» по заготівлі хліба. Вони ходили по хатах і забирали хліб. Люди зрозуміли, що тут щось не так, і почали ховати хліб, де тільки можна. Наприклад, мати сховала хліб у чоресах комину, але місцеві активісти дуже добре знали, де можна сховати хліб, і в нас найшли дуже швидко. Люди, які шукали хліб, мали металеві загострені ковіньки з металу (ковані) і ними протикали землю або соломі або простукували землю, виявляючи ями по звуку. Ось батько Харченко Уляни, Хома, викопав яму на огороді і склав туди хліб, а щоб не знайшли, зверху посіяв часник. Той часник зійшов, і він боявся викопати хліб, щоб люди не помітили

йому, так і помер з голоду. Шукати хліб ходили такі, як Пістряк, Кирила (прізвисько), прізвище, здається, Федотенко, Кирило. До речі, цей Кирила був гарним майстром, і ще до колективізації вони разом з батьком Величка Григорія Івановича побудували вітряк на садовищі на полі за нами. Але коли почалися збиратися колгоспи, він зрозумів, що буде гірше, віддав вітряк, повітку, а клуню величезну активісти розібрали, поклали на 10 підвід матеріал і побудували з нього колгоспний барак в центрі села. Ти питаєш, як ми виживали?

В селі майже всі дуже голодували. В той час у сім'ї нас було двоє: я і Анюта, бо сестра Галя поїхала до Москви і там перебирала картоплю на складах. Старший брат Митрофан був у армії. Він часто ходив у ліс, щоб начухрати листя. Перед лісом був рівчак, який треба було перелізти. І ось у кого були сили, той перелазив цей окоп, а у кого не було сил, так і залишався в рівчаку помирати. Він бачив кілька трупів, так вони там і залишались. В лісі на горі Деренова росли молоді берестки і липи. Старався рвати липове листя, бо берестове листя дуже гірке. Листя сушили на печі або на деках в печі. Листя м'яли в ступі на борошно. Оскільки в селі був базар, який славився на всю область, то на базарі можна було купити трохи борошна. Мати продавала речі, які батько привіз із Кривого Рогу, і купляла трішки борошна. До листя додавали пучку борошна і робили такі зелені коржики, які називалися «макорженики». На базарі часто були нечесні люди, які продавали муку перемішану з негашеним вапном. Тоді люди травились і корчили від болю в животах. Ці «макорженики» були дуже гіркі і недобрі. Ще варили юшку з гнилої мерзлої картоплі. Якось я назбирав п'ять кілограмів такої висохлої картоплі (вона така біла стає коли мерзне та висихає!), і мати напекла з нею «макорженики» з крохмалем. Вийшли такі білі коржики, як із білої муки. Я наївся досхочу їх, і на мене як напала блювота, що я рвав безперервно два дні. Трохи не вмер. Більше я їх не їв, і білі коржики довго викликали у мене блювання. Ще збирали цвіт акації, сушили. У нас було двадцять кілограмів бурякового насіння, яке не забрали в колгосп, і яке мати жарила на сковорідці, і ми його їли. Яке ж воно гидке, просто страх один! Часто мати приносила з базару «м'якини» – це шелуха з очистки проса. Спочатку люди їли черепашки, жаб, їжаків, потім, коли цього не стало, стали пухнути та вмирати. Була у нас така баба Ониська з чоловіком. У 1928 р. їх розкуркулили. А у них було семеро дітей. Був і син Вася, який ходив у школу, де вчився і я. Біля школи стояла комора, на таких великих балках. В коморі зберігалися горох, крупа, чечевиця. До речі, чечевицю у нас називали «линдою». Діти були страшно голодні і на перерві вибігали з класу залізали під комору в пошуках зернят. І я теж збирав. І ось прибігає в школу його сестра Ганя, тягне Васю за штани і каже: «Вася, Вася батько померли!!!» Вона кілька разів повторила це, а Вася не

вилазить з-під клуні. Нарешті обізвався та й каже «Хай він скажеться, я їсти хочу!» Тобто люди наскільки зачерствіли, що навіть смерть близької людини не викликала у них якихось людських емоцій. Людей, які померли, їздив на коняці і забирав до загальної могили Шурпа. Були і такі, що ще живі, але дуже слабі були. Таким Шурпа говорив: «Що я за вами завтра повинен їхати, ви все одно помрете. Давай зараз забери і з кінцями!» Тобто везли на поховання часто ще живих.

Людей багато померло, мені важко сказати скільки, проте я повинен сказати, що у нас не було такого голоду, коли вимирали цілими селами. Ти питаєш чи були випадки людодства? У нас такого не було. А ось у Черепині (село) десь 12 км від нас таке було. Випадок людодства був у селі Драбівка. Одна жінка спекла пиріжки і дала своєму сину, щоб він відніс їхній бабі, яка жила далеченько від них. Сину було 10 років. До баби треба було йти через кладовище. А в селі був дядько, його називали Макора, він піймав хлопчика, забрав пиріжки, а його зарізав. Хлопця почали шукати і знайшли у цього Макори. Так батько хлопчика сказав, щоб забрали цього Макору з села, а то він його все одно вб'є. Тоді приїхали з району і його забрали й вивезли кудись. У нас на горішці стояла скриня, де був материн скарб, звідки мати брала речі на продаж. Навесні 1933 року прийшов з армії брат Митрофан, а він до армії закінчив садово-огородню школу в с. Городище і працював агрономом у селі Млієві, де була відома школа садівода Семиренка. Коли Митрофан повернувся, він став працювати у школі, що була на Хуторі (так звався один з районів села), і взяв нас на утримання, тож уже в 1933 році ми стали отримувати його учительський пайок і голодували менше. Крім того, мати ходила в колгосп працювати, де їх годували кандьором, який варили для працюючих. До речі, і ми в колгосп ходили на роботу, де збирали шкідників бурякових. Для цього шився великий мішок, і на довгих мотузках ми тягали його по буряках. Оскільки краї мішка були намазані малясою, то довгоносики і блохи прилипали до мішка. Щоб малясу не крали люди, в неї добавляли отрути (звичайно, це був дуст). Нас там трохи годували. Стояв великий казан, де варили «затирушку» – це коли ллють воду в борошно, а воно збирається кульками, потім добавляли пригорщу пшона або рижієвої макухи, а потім варили. Це їли всі люди, що працювали на полі.

Ще я повинен сказати, що не вірю Кравчуку Л. М., коли він перед телевізором каже, що не знав про голод. Про це тоді всі говорили. Голод був і в 1947 р., але це було не так страшно. Просто не було хліба. Тоді також діяв відомий «закон про три колоски». Був такий чоловік у нас, Безмудько Тодось. У 1945 р. він прийшов з війни, а оскільки хліба не було, він пішов на поле і нарвав колосків торбину, і попався. Його забрали в Корсунь у міліцію, а потім засудили до таборів. Так він, коли прийшов звідти, то боявся розпо-

відати комусь, за що його засудили, так їм там наказали нічого не розповідати. У с. Нетеребці теж одну жінку забрали за колоски і відправили на 5 років на Сахалін, так вона повернулася звідти майже сліпа. З Деренківця Пантелеймон Курка (кличка) за крадіжку був теж відправлений в табір, але так як він був майстром (теслюю), то його поставили наглядачем на різанні лісу. Він вів облік виробітку, тобто норми. Бо за те, що не зробив норму, «зек» міг потрапити під розстріл. Він розповідав, що там були переважно освічені люди: академіки, професори, навіть командуючий військово-повітряними силами був. Оскільки вони були слабі фізично, то часто не виконували норму, а він їм дописував, бо жалів людей.

По-моєму, голод був штучно зроблений Сталіним, бо українці чинили страшний опір і не хотіли вступати до колгоспів. Я знаю, що у Сталіна була думка після війни виселити усіх українців з України в Казахстан, але їх було все-таки багато, і він зрозумів, що це швидко зробити неможливо. Весь голодомор на совісті Сталіна. Проте багато залежало від людей на місці. Одні забирали у людей все, не залишали навіть кілограма зерна, а в нас не так сильно знущались над людьми. Правда, може, це тому, що до нас особисто не приїжджав Молотов чи Каганович, а може, уповноважені були не такі собаки?.. Не знаю, може, доля така!..»

Розповідь друга

«Я, Григоренко Оксана Юхимівна, народилася 6 лютого 1924 р. в селі Нетеребка, Черкаської області (тоді Київська область) в сім'ї селянина-хлібороба.

Ми були середняки. Моя мати, Фелоненко Ганна Євгенівна, була сиротою, а батько, Фелоненко Юхим Демидович, був заможним селянином. У нас була хата, повітка, клуня, пара волів, дві корови, дві свині, вівці (десь п'ять штук), курей 30 штук. Пам'ятаю, свиня була така величезна, що я, коли гнала її пасти, залазила на неї і їхала на спині. У клуню ввозили снопи. Вона була з двох половин, які називались «посторонками». У один «посторонок» складали пшеницю в снопах, в інший – сіно. Посередині через усю клуню був прохід наскрізний для виїзду. Була велика комора, де стояли великі ящики зі струганих дощок для круп та борошна. Після жнив снопи ввозились у клуню, і вони лежали там до жовтня, бо літом не було коли молотити. Люди займались роботами в полі, сіяли, оралі.

В жовтні батько брав ціпа і молотив, а мати віяла. Нас було семеро в сім'ї: старший брат Хома, 1909 р. н., сестра Ганька, 1912 р. н., брат Леонід, 1914 р. н., брат Андрій, 1918 р. н., брат Іван, 1920 р. н., я, 1924 р. н., брат Василь, 1926 р. н. З батьками це було дев'ять душ. Було у нас десь 2,5 десятин землі. Там, де Миївщина (район села), було наше поле. Колективізація почалася

1928 р. Займались цим «активісти». Були такі комунари: Ремек Гаврось, Ремек Петро по кличці «Зозулька», Погрібний Тодось на прізвисько «Курка», які втягували людей у колгосп. Вони були з бідноти і були поганими хазяями. Працювали вони в людей за їжу або за випивку чи сторожами у добрих хазяїв. Прийшли вони і до нас та й кажуть: «Тітко Ганно, ми прийшли до вас, щоб ви записались в колгосп!» Мати з розуму сходила, так не хотіла вступати до колгоспу. Як зараз бачу: мати сидить на лежанці і плаче, коси рве на собі. Вони ходили до нас разів чотири. Аж ось прийшли та й кажуть: «Ми прийшли до вас останній раз пропонувати, не схочете – відберемо все». Так і зробили... Забрали волів, корову, свиней, весь реманент... А мати все не погоджувалась. Тоді вони прийшли знову, залигали за ногу останню свиню і давай водити її по дворі, щоб мати бачила з вікна. А дома якраз була дядькова жінка (дядина). Підійшла до батька та й тихенько каже: «Юхиме, що ти робиш, чим же ти будеш годувати отой кукіль, тобто дітей? Люди ж записуються і живуть». І батько таки погодився і записався. Хоча у нас не було такого, що як записався, зразу все віддавай в колгосп. Деяким говорили: «Пізніше приїдемо і заберемо все». Це пов'язано з тим, що їм не було куди складати все це добро, яке вони забирали у людей. Зразу забирали майно у тих, хто довго не погоджувався вступати у колгосп. У селі Нетеребка було тільки два «куркулі», яких вислали до Сибіру.

Першим головою колгоспу був Григоренко Корній Петрович. Він був головою десь 17 років. Отак забрали у нас майже все і навіть розібрали повітку, залишилась сама клуня. Але вона теж моголила око тим посіпакам. І от якось голова присилає двох посіпак на возах, щоб вони розібрали і клуню. А матері так жалко її. Ось вони ломком тільки відірвуть дошку від клуні, а мати візьме та й прибіє. І так вони грались весь день і не розібрали. Приїхали до голови, доповіли, що не можуть виконати роботу. Він розсердився і сказав: «Поедьте і все разламайте!» Взагалі-то він був дурний голова (в смислі відданий ділу партії). За час правління він не побудував собі ні хати нової, ні тин не загородив у дворі. І взагалі їм (головам колгоспу) до війни не дозволялось щось брати з колгоспу чи поля. І вони дуже боялись, щоб хтось не написав на них в район донос. До речі, він був наш родич, але своїх не дуже визнавав.

Стосовно голоду 1932–1933 років, то я повинна сказати, що такого сильного голоду у нас не було. І люди сильно не мерли. А ось у Деренківці (сусіднє село) було гірше. В основному у нас позабирали все зерно, проте худобу залишили. Коли не стало чого їсти і у батька почали пухнуть ноги, ми вирішили різати худобу. У нас була корова і телиця. І от батько вирішив зарізати телицю, а оскільки сил уже було замало, то він її підвісив, а зарізати не зміг. Тоді мати побігла до родичів – вони прибігли і дорізали. Це було в вересні 1932 р. Мати наклала діжку м'яса. Потім нарвала

кропиви жалючої і положила в діжку. Зверху обмотала рядом і поставила в погріб. Потрошку варили м'ясо і їли, правда, часто без хліба. Хліб все таки пекли з липового листя та трішки борошна – «маторженики». У нас була ще корова, яка доїлася, і мати робила рязанку і ходила продавати в село Деренківцець або міняла на борошно. Бо були люди, у яких було борошно. Це були прибіжені до голови або районних уповноважених або приїжджали на базар з міста. Цей базар був нашим спасінням. Шкуру, яка залишилась від телиці, батько порізав на стрічки і на залізній лопаточці осмалив на вогні. Потім мати намочила ці шматочки, а коли вони набухли, вискоблила і склала їх в казанок та поставила в піч. Вони там так умлівали, що робились жовті, як урюк. І ми їх їли. А одного разу мати принесла з базару борошно і напекла коржиків. А в борошно було підмішано вапно. Ми як наїлися, то ледве не повмирали. Було таке, що коли пекли хліб на базар, то брали шапку, набивали її ганчір'ям, а потім обмазували її тістом і продавали страшно дорого як хліб. Їли все: листя, акацієвий сушений цвіт, соняшникову і рижієву макуху. Пам'ятаю, над Россою жила тітка Христя, вона багато жила. Було дядько її привезе дві підводи жому додому і так стопче його в ямі, що він як брикет робиться. Потім різали цей жом на брикети і тітка міняла на скатертину чи наміток для пряжі. Або відробляти приходили до неї. А жом брали у селі Набутові на цукровому заводі, який колись побудувала княгиня Лопухіна.

В селі була велика дерев'яна церква. Уже в другому класі мама водила мене в церкву говіти. Але потім її розібрали. Розбирав Петро на кличку «Зозулька». Він розбирав церкву, а ікони ламав і топтав ногами. До речі, всі, хто розбирав чи глумивсь над церквою, були покарані Богом. «Зозульку» грім убив, інші теж повмирали не своєю смертю. Нас, маленьких, зі школи привели, щоб спеціально дивились. Там матушка стояла біля крилоса і плакала, і говорила нам: «Дівчатка, не можна заходити у вівтар, не йдіть гуди, прошу!» Я потім цю матушку бачила після війни у Корсуні на базарі. Церкву розібрали на дошки і побудували з неї школу, бо стара школа була дуже маленька.

Ось таке життя тоді було. Пробач, синку, я після інсульту не все можу згадати. Що згадала, розказала...»

Іщенко Соломія Дмитрівна, 1906 р. н.

(записано зі слів її дочки, Людмили Антонівни Мехралієвої, 27.02.2004 р. студентом НаУКМА Георгієм Єлісєєвим, ФЕН-2)

Соломія Дмитрівна Іщенко народилася у 1906 р. у багатодітній сім'ї (14 дітей, причому четверо з них у 1932 р. навчалися в інститутах). С. Д. народилася в с. Дабів тоді Полтавської, а